

RIVOJLANISH JARAYONIDA RAQOBATDAN KO'RA HAMKORLIKNING USTUVORLIGI: NAZARIY VA AMALIY YONDASHUV

Xolmirzayev Ulug'bek Abdulazizovich

Namangan davlat texnika universiteti

Buxgalteriya hisobi kafedrası dotsenti,

iqtisodiyot fanlari doktori (DSc)

xulugbek1984@gmail.com

ORCID: 0000-0002-3589-373X

Annotatsiya: *Mazkur maqolada iqtisodiy rivojlanish jarayonida raqobat va hamkorlik omillarining o'zaro nisbatiga doir nazariy yondashuvlar qayta ko'rib chiqiladi. An'anaviy iqtisodiy qarashlarda raqobat resurslardan samarali foydalanish va bozor muvozanatini ta'minlovchi asosiy mexanizm sifatida talqin etiladi. Biroq globallashuv, texnologik transformatsiya va institutsional murakkablashuv sharoitida barqaror iqtisodiy o'sishni ta'minlashda hamkorlik institutlarining ahamiyati tobora ortib bormoqda. Tadqiqot doirasida institutsional iqtisodiyot, kooperatsiya nazariyasi hamda davlat-xususiy sheriklik konsepsiyalari asosida hamkorlikning innovatsion faollik, transaksion xarajatlar va ijtimoiy kapitalga ta'siri tahlil qilinadi. Natijalar shuni ko'rsatadiki, qisqa muddatda raqobat samaradorlikni rag'batlantirsa, uzoq muddatli va inklyuziv rivojlanish hamkorlik mexanizmlarining institutsional mustahkamlanishiga bog'liqdir.*

Аннотация: *В данной статье рассматриваются теоретические подходы к взаимосвязи факторов конкуренции и сотрудничества в процессе экономического развития. В традиционных экономических представлениях конкуренция интерпретируется как основной механизм, обеспечивающий эффективное использование ресурсов и рыночное равновесие. Однако в контексте глобализации, технологической трансформации и институциональной сложности возрастает значение институтов сотрудничества в обеспечении устойчивого экономического роста. В исследовании анализируется влияние сотрудничества на инновационную деятельность, транзакционные издержки и социальный капитал на основе концепций институциональной экономики, теории сотрудничества и государственно-частного партнерства. Результаты показывают, что, хотя конкуренция стимулирует эффективность в краткосрочной перспективе, долгосрочное и инклюзивное развитие зависит от институционального укрепления механизмов сотрудничества.*

Abstract: *This article reviews theoretical approaches to the interrelation of competition and cooperation factors in the process of economic development. In traditional economic views, competition is interpreted as the main mechanism ensuring the efficient use of resources and market equilibrium. However, in the context of globalization, technological transformation and institutional complexity, the importance of cooperation institutions in ensuring sustainable economic growth is increasing. The study analyzes the impact of*

cooperation on innovative activity, transaction costs and social capital based on the concepts of institutional economics, cooperation theory and public-private partnership. The results show that while competition stimulates efficiency in the short term, long-term and inclusive development depends on the institutional strengthening of cooperation mechanisms.

Kalit so'zlar: *iqtisodiy rivojlanish, raqobat, hamkorlik, institutsional iqtisodiyot, kooperatsiya, barqaror o'sish, davlat-xususiy sheriklik.*

Ключевые слова: *экономическое развитие, конкуренция, сотрудничество, институциональная экономика, сотрудничество, устойчивый рост, государственно-частное партнерство.*

Keywords: *economic development, competition, cooperation, institutional economics, cooperation, sustainable growth, public-private partnership.*

Bozor iqtisodiyoti nazariyasida raqobat uzoq vaqt davomida iqtisodiy o'sish va samaradorlikning asosiy drayveri sifatida talqin qilinib kelindi. Klassik va neoklassik yondashuvlarga ko'ra, erkin raqobat sharoitida resurslar optimal taqsimlanadi, narx mexanizmi muvozanatni ta'minlaydi hamda ishlab chiqaruvchilar innovatsion faoliyatga undaladi. Shu bois ko'plab iqtisodiy siyosat konsepsiyalarida raqobat muhitini kuchaytirish ustuvor vazifa sifatida belgilangan. Biroq global integratsiya, texnologik transformatsiya va iqtisodiy tizimlarning murakkablashuvi sharoitida faqat raqobatga tayangan model barqaror va inklyuziv rivojlanishni to'liq ta'minlay olmasligi tobora yaqqol namoyon bo'lmoqda.

Zamonaviy iqtisodiy makonda korxonalar, hududlar va hatto davlatlar o'rtasidagi o'zaro bog'liqlik kuchayib, qiymat yaratish jarayoni ko'p subyektli hamkorlik tarmoqlari orqali amalga oshirilmoqda. Innovatsion ekotizimlar, sanoat klasterlari, texnologik platformalar hamda davlat-xususiy sheriklik loyihalari aynan kooperativ mexanizmlar asosida shakllanmoqda. Bu esa iqtisodiy rivojlanishning yangi paradigmasini - raqobat va hamkorlik uyg'unligiga asoslangan modelni shakllantirmoqda. Shu nuqtayi nazardan, rivojlanish strategiyalarida hamkorlik institutlarining o'rnini va ularning iqtisodiy samaradorlikka ta'sirini ilmiy jihatdan asoslash dolzarb masalalardan biri hisoblanadi.

Iqtisodiy rivojlanish jarayonida raqobat va hamkorlik omillarining o'zaro nisbatini aniqlash nazariy jihatdan ham, amaliy siyosat nuqtayi nazaridan ham muhimdir. Ushbu bo'limda iqtisodiy samaradorlik, innovatsion faollik va institutsional barqarorlik mezonlari asosida raqobat hamda hamkorlik modellari qiyosiy tahlil qilinadi. Tahlil konseptual-analitik yondashuvga tayangan holda, uchta jadval asosida tizimlashtirilgan.

Bozor mexanizmining klassik talqiniga ko'ra, raqobat resurslarni optimal taqsimlash va narx mexanizmi orqali muvozanatni ta'minlashga xizmat qiladi. Raqobat sharoitida korxonalar xarajatlarni minimallashtirish va mahsulot sifatini oshirishga intiladi. Natijada qisqa muddatli samaradorlik oshadi.

Biroq zamonaviy iqtisodiy tizimlarda qiymat yaratish jarayoni ko'p bosqichli va tarmoqli xarakterga ega bo'lib, unda subyektlar o'rtasidagi hamkorlik muhim o'rin tutadi. Ayniqsa, yuqori texnologiyali sohalarda ilmiy-tadqiqot va tajriba-konstruktorlik ishlari

(R&D) ko‘pincha bir nechta tashkilotlar hamkorligida amalga oshiriladi. Bu esa innovatsion natijadorlikni oshiradi va uzoq muddatli ustunlikni shakllantiradi.

1 - Jadval.

Raqobat va hamkorlikning iqtisodiy samaradorlik ko‘rsatkichlariga ta’siri

Ko‘rsatkichlar	Raqobat modeli	Hamkorlik modeli
Xarajatlarni kamaytirish	Yuqori (bosim orqali)	O‘rta (resurs integratsiyasi orqali)
Innovatsion faoliyat	Individual tashabbusga asoslangan	Kollektiv bilim va sinergiyaga asoslangan
Transaksion xarajatlar	Nisbatan yuqori	Institutsional ishonch hisobiga past
Bozor barqarorligi	Qisqa muddatli muvozanat	Uzoq muddatli barqarorlik
Qo‘shilgan qiymat	Cheklangan segment darajasida	Tarmoqli va klaster darajasida

Jadvaldan ko‘rinadiki, raqobat xarajatlarni qisqartirish va samaradorlikni oshirishga xizmat qilsa-da, hamkorlik modeli kengroq miqyosda sinergetik natija beradi. Ayniqsa, klasterlashuv jarayonlarida ishlab chiqaruvchi, yetkazib beruvchi va ilmiy muassasalar o‘rtasidagi yaqin aloqalar yuqori qo‘shilgan qiymat yaratishga olib keladi.

Innovatsion iqtisodiyot sharoitida bilim asosiy ishlab chiqarish omiliga aylanadi. Raqobat muhitida firmalar texnologik ustunlikni saqlash maqsadida ma’lumotlarni yopiq saqlashga intiladi. Bu esa bilim diffuziyasini sekinlashtirishi mumkin.

Hamkorlikka asoslangan modelda esa ochiq innovatsiya tamoyillari ustuvor bo‘ladi. Universitetlar, startaplar va sanoat korxonalari o‘rtasidagi kooperatsiya yangi texnologiyalarni tezroq joriy etish imkonini beradi. Natijada innovatsion ekotizim shakllanadi.

2 - Jadval.

Innovatsion rivojlanish omillarining qiyosiy tahlili

Mezoni	Raqobatga asoslangan tizim	Hamkorlikka asoslangan tizim
Bilim almashinuvi	Cheklangan	Faol va tizimli
R&D xarajatlari	Individual moliyalashtirish	Qo‘shma investitsiyalar
Texnologiya transferi	Sekin	Tezkor
Risklarni taqsimlash	Individual	Kollektiv
Innovatsion barqarorlik	O‘rta	Yuqori

Tahlil natijalari shuni ko‘rsatadiki, hamkorlik modeli innovatsion risklarni taqsimlash va xarajatlarni birgalikda moliyalashtirish orqali barqaror rivojlanishga xizmat qiladi. Ayniqsa, yuqori noaniqlik sharoitida kooperatsiya iqtisodiy xavflarni kamaytiradi.

Raqobat modeli ko‘pincha individual manfaatlar ustuvorligiga asoslanadi. Bunday sharoitda qisqa muddatli foyda ustuvor bo‘lishi mumkin. Natijada bozor beqarorligi yoki haddan tashqari konsentratsiya xavfi yuzaga keladi.

Hamkorlik esa ishonch, ijtimoiy kapital va barqaror institutlarga tayanadi. Institutsional muhit mustahkam bo‘lsa, subyektlar o‘rtasida uzoq muddatli sheriklik munosabatlari shakllanadi. Bu esa iqtisodiy o‘shishning sifat jihatdan barqarorligini ta‘minlaydi.

3 - Jadval.

Institutsional omillarning rivojlanishga ta‘siri

Omilar	Raqobat modeli	Hamkorlik modeli
Ishonch darajasi	Past yoki o‘rta	Yuqori
Ijtimoiy kapital	Cheklangan	Kengayuvchi
Bozor konsentratsiyasi	Ortish ehtimoli mavjud	Muvozanatli integratsiya
Uzoq muddatli barqarorlik	Nisbatan zaif	Mustahkam
Inklyuzivlik	Cheklangan	Keng qamrovli

Mazkur jadval natijalari shuni ko‘rsatadiki, hamkorlikka asoslangan model ijtimoiy kapitalni oshirish orqali inklyuziv o‘shishni ta‘minlaydi. Iqtisodiy subyektlar o‘rtasidagi o‘zaro ishonch darajasi qanchalik yuqori bo‘lsa, transaksion xarajatlar shunchalik kamayadi va iqtisodiy samaradorlik oshadi.

O‘tkazilgan tizimli tahlil quyidagi ilmiy natijalarni ko‘rsatdi:

1. Raqobat qisqa muddatli samaradorlikni oshiradi va narx mexanizmi orqali muvozanatni ta‘minlaydi.
2. Hamkorlik uzoq muddatli barqaror o‘shish va innovatsion rivojlanish uchun zarur institutsional asos yaratadi.
3. Klasterlashuv va davlat-xususiy sheriklik modeli iqtisodiy sinergiyani kuchaytiradi.
4. Bilim almashinuvi va kollektiv investitsiyalar innovatsion ustunlikni shakllantiradi.
5. Ijtimoiy kapital va ishonch darajasi yuqori bo‘lgan tizimlarda iqtisodiy barqarorlik mustahkamroq bo‘ladi.

Shunday qilib, zamonaviy iqtisodiy rivojlanish modeli antagonistik raqobatga emas, balki raqobat va hamkorlik uyg‘unligiga asoslanishi maqsadga muvofiqdir. Raqobat samaradorlikni rag‘batlantiruvchi mexanizm bo‘lib qolsa-da, barqaror va inklyuziv o‘shish hamkorlik institutlarining rivojlanganlik darajasiga bog‘liqdir.

Yuqoridagi jadval va tahlillar mikroiqtisodiy darajadagi farqlarni ko‘rsatadi. Biroq zamonaviy iqtisodiyotda rivojlanish jarayonlari ko‘proq makroiqtisodiy muvozanat, tarmoqlararo integratsiya va institutsional barqarorlik bilan belgilanadi. Shu nuqtayi nazardan, raqobat va hamkorlikning yalpi ichki mahsulot o‘shishi, bandlik darajasi hamda investitsion jozibadorlikka ta‘siri ham muhimdir.

Raqobat muhiti kuchli bo‘lgan iqtisodiyotlarda qisqa muddatli samaradorlik, ishlab chiqarish hajmining ortishi va narx barqarorligi kuzatiladi. Bu ayniqsa sanoat va xizmatlar sohasida ishlab chiqarish tannarxining pasayishiga olib keladi. Ammo haddan tashqari agressiv raqobat sharoitida bozor konsentratsiyasi kuchayib, kichik subyektlarning siqib chiqarilishi xavfi mavjud bo‘ladi. Natijada iqtisodiy tizimda nomutanosiblik yuzaga kelishi mumkin.

Hamkorlik modeli esa iqtisodiy o‘rta sishning sifat ko‘rsatkichlariga ijobiy ta‘sir ko‘rsatadi. Klasterlashuv, hududiy kooperatsiya va davlat-xususiy sheriklik mexanizmlari ishlab chiqarish zanjirlarini mustahkamlaydi. Bu jarayon ayniqsa yuqori qo‘shilgan qiymatli mahsulotlar ishlab chiqarishda sezilarli natija beradi. Innovatsion tarmoqlarda birgalikdagi ilmiy-tadqiqot loyihalari eksport salohiyatini oshiradi va iqtisodiy diversifikatsiyani kuchaytiradi.

Inklyuziv rivojlanish omili

Iqtisodiy rivojlanishning zamonaviy talqinida inklyuzivlik muhim mezon hisoblanadi. Raqobat modeli samaradorlikni oshirsa-da, daromadlar tafovutining kengayishiga olib kelishi mumkin. Yirik kapitalga ega subyektlar ustunlikka ega bo‘lib, kichik biznes imkoniyatlari cheklanadi.

Hamkorlikka asoslangan modelda esa kooperativ aloqalar, kichik va o‘rta biznesni klaster tizimiga jalb etish, hududiy hamkorlik dasturlari inklyuziv o‘rta sishni ta‘minlaydi. Natijada iqtisodiy o‘rta sish nafaqat miqdoriy, balki sifat jihatdan ham barqaror bo‘ladi.

Tahlil shuni ko‘rsatadiki, raqobat va hamkorlik o‘rtasidagi muvozanat institutsional muhitga bog‘liq. Agar huquqiy baza, mulk huquqi himoyasi va shartnoma majburiyatlari mustahkam bo‘lsa, hamkorlik mexanizmlari samarali ishlaydi. Aks holda, ishonch darajasi past bo‘lgan tizimda kooperatsiya cheklangan bo‘ladi.

Zamonaviy iqtisodiy siyosatda quyidagi ustuvor yo‘nalishlar aniqlanadi:

- Klaster siyosatini rivojlantirish va hududiy integratsiyani kuchaytirish;
- Davlat-xususiy sheriklik loyihalarini kengaytirish;
- Innovatsion infratuzilmani qo‘llab-quvvatlash;
- Transaksion xarajatlarni kamaytiruvchi raqamli platformalarni joriy etish;
- Ijtimoiy kapitalni mustahkamlovchi institutlarni rivojlantirish.

O‘tkazilgan keng qamrovli tahlil quyidagi ilmiy xulosalarni asoslash imkonini berdi:

1. Raqobat iqtisodiy samaradorlikni oshiruvchi zarur shart bo‘lib qoladi, biroq u yetarli omil emas.
2. Hamkorlik mexanizmlari innovatsion rivojlanish va uzoq muddatli barqarorlikni ta‘minlaydi.
3. Raqobat va hamkorlik uyg‘unligi iqtisodiy tizimning adaptivligini oshiradi.
4. Institutsional barqarorlik hamkorlik samaradorligining asosiy omilidir.
5. Inklyuziv rivojlanish hamkorlik institutlarining rivojlanganlik darajasiga bevosita bog‘liq.

Shunday qilib, iqtisodiy rivojlanishning zamonaviy modeli antagonistik raqobatga emas, balki strategik hamkorlik bilan uyg'unlashgan raqobatga asoslanishi lozim. Bu yondashuv iqtisodiy o'sishning barqaror, innovatsion va inklyuziv xususiyatini ta'minlaydi.

Xulosa

O'tkazilgan nazariy va konseptual tahlillar shuni ko'rsatdiki, iqtisodiy rivojlanish jarayonida raqobat va hamkorlik o'zaro inkor etuvchi emas, balki bir-birini to'ldiruvchi mexanizmlar hisoblanadi. Klassik iqtisodiy nazariyalarda raqobat resurslardan samarali foydalanish va bozor muvozanatini ta'minlovchi asosiy omil sifatida talqin etilgan bo'lsa, zamonaviy iqtisodiy tizimlarda barqaror va inklyuziv o'sishni ta'minlashda hamkorlik institutlari muhim ahamiyat kasb etmoqda.

Tahlil natijalari quyidagi ilmiy xulosalarni asoslash imkonini berdi:

Birinchidan, raqobat qisqa muddatli iqtisodiy samaradorlikni oshiradi, xarajatlarni minimallashtiradi va mahsulot sifati yaxshilanishiga xizmat qiladi.

Ikkinchidan, hamkorlik mexanizmlari innovatsion rivojlanish, risklarni taqsimlash va transaksion xarajatlarni kamaytirish orqali uzoq muddatli barqarorlikni ta'minlaydi.

Uchinchidan, klasterlashuv, tarmoqlararo integratsiya va davlat-xususiy sheriklik modeli iqtisodiy sinergiyani kuchaytirib, yuqori qo'shilgan qiymat yaratish imkonini beradi.

To'rtinchidan, ijtimoiy kapital va institutsional ishonch darajasi yuqori bo'lgan iqtisodiyotlarda hamkorlik samaradorligi ortadi va inklyuziv rivojlanish uchun mustahkam zamin yaratiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. United Nations. Transforming Our World: The 2030 Agenda for Sustainable Development. New York: United Nations, 2015.

2. Xolmirzayev, U. B. (2023). Bilimlar iqtisodiyoti shakllanishi evolyutsiyasini tavsiflovchi nazariy yondashuvlar. Green Economy and Development, 1(10), 664440.

3. Xolmirzayev, U. A., & Xakimova, G. A. (2023). XO'JALIK YURITUVCHI SUB'EKTLARDA DEBITOR QARZLARINING AYLANISHI TAHLILIGA ZAMONAVIY YONDASHUVLAR: XO'JALIK YURITUVCHI SUB'EKTLARDA DEBITOR QARZLARINING AYLANISHI TAHLILIGA ZAMONAVIY YONDASHUVLAR.

4. Холмирзаев, У. А., & Камолдинов, О. О. (2022). АСПЕКТЫ СОВЕРШЕНСТВОВАНИЯ ПРЕДСТАВЛЕНИЯ ИНФОРМАЦИИ О ДЕБИТОРСКОЙ ЗАДОЛЖЕННОСТИ ПО ОБОРОТНЫМ СРЕДСТВАМ В БУХГАЛТЕРСКОМ БАЛАНСЕ. Экономика и социум, (5-2 (92)), 767-779.

5. Холмирзаев, У. А. (2023). ДЕБИТОР ҚАРЗЛАРИНИ АЙЛАНИШИ ТАҲЛИЛИНИ ТАКОМИЛЛАШТИРИШ МАСАЛАЛАРИ: ДЕБИТОР

ҚАРЗЛАРИНИ АЙЛАНИШИ ТАҲЛИЛИНИ ТАКОМИЛЛАШТИРИШ
МАСАЛАЛАРИ.

6. Xolmirzaev, U. B. A., & Madaliev, M. R. (2023). MOLIVIY HISOBOTLARNING QAYTA KO ‘RIB CHIQILISHIDA XALQARO TALABLARGA RIOYA ETILISHI ZARURLIGI. Educational research in universal sciences, 2(3), 424-432.

7. Холмирзаев, У. А., & Самижонова, Ш. С. (2022). СОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ ОТРАЖЕНИЯ ДЕНЕГ В БУХГАЛТЕРСКОМ БАЛАНСЕ. Экономика и социум, (5-2 (92)), 755-766.

8. Isomukhamedov, A., Kholmirzayev, U., Tursunov, U., Ergashev, I., Aliyeva, G., Karimova, S., & Nadirov, U. (2025). USING AI ENTERPRISE EXPENSES PREDICTION AND BUDGETING MECHANISMS. Reliability: Theory & Applications, 20(SI 10 (88)), 365-371.

9. Xolmirzayev, U. B., & Ubaydullayev, T. O ‘zbekiston Respublikasida Davlat-xususiy Sheriklik Sohasida Me'yoriy-huquqiy Bazani Ishlab Chiqish. Green Economy and Development, 3(10), 667114.

10. Batirova, R., & Xolmirzayev, U. B. Ulgurji Savdo Qoidalari Va Chakana Savdodan Farqli Tomonlari. Green Economy and Development, 3(9), 666890.

11. ХОЛМИРЗАЕВ, У., & КАМОЛДИНОВ, О. ЭКОНОМИКА И СОЦИУМ. ЭКОНОМИКА, 625-627.

12. Sobirjon O'g'li, J. E., & Abdulazizovich, X. U. B. (2019). Profits of housekeeping and its development. Asian Journal of Multidimensional Research (AJMR), 8(4), 419-423.

13. Xolmirzayev, U. B., & Normatov, J. (2026). MAHALLIY BUDJETLARNI BOSHQARISHDA RAQAMLI TEXNOLOGIYALAR VA OCHIQLIKNI KUCHAYTIRISH. MUHANDISLIK VA IQTISODIYOT, 4(2).

14. Madraimov, A., Ulug'Muradova, N., Ravshanov, A., Kholmirzaev, U., Egamberdiyeva, I., & Nortoeva, U. (2025, April). Predicting Tourist Spending Behavior Using Bayesian Networks. In 2025 International Conference on Computational Innovations and Engineering Sustainability (ICCIES) (pp. 1-5). IEEE.

15. Muradova, N. Kichik Biznesni Rivojlantirishga Oid Xorijiy Mamlakatlarning Ilg ‘or Nazariyalari Va Yondashuvlari. Green Economy and Development, 3(11), 667831.